

В. П. МОРОЗ

Віктор Павлович Мороз, здобувач Київського університету права НАН України, генеральний директор, управляючий партнер ТОВ «Правова гільдія «ВікторіАл»

ПРАВО НА ІМ'Я ФІЗИЧНОЇ ОСОБИ (ПСЕВДОНІМ) ЯК ОБ'ЄКТ ПРАВА ІНТЕЛЕКТУАЛЬНОЇ ВЛАСНОСТІ

З появою людства виникла необхідність індивідуалізації окремих осіб з метою набуття та захисту ними прав та виконання обов'язків. Це стало можливо за допомогою імені фізичної особи, що безпосередньо пов'язане з її персоніфікацією як особистості в суспільстві. Також ще з античних часів відоме використання вимішленого імені фізичної особи, яке називається «псевдонім». Як відомо, одним із перших особистих немайнових прав, яке знайшло своє відображення в світовій нормотворчості, є ім'я фізичної особи. Так, наприклад, згадки про право на ім'я містяться в давньошумерському законодавстві, приписах єгипетських законів та різних джерелах прав античних держав. Однак, не зважаючи на те, що право фізичної особи на ім'я (псевдонім) відомо вже не одне тисячоліття та на сьогоднішній день достатньо широко відображено в цивільному законодавстві різних держав, особливості його правового регулювання досі остаточно не досліджено та не визначено. З розвитком права інтелектуальної власності ім'я фізичної особи (псевдонім) все частіше розглядається у якості об'єкта права інтелектуальної власності. Причиною цього є можливість отримання комерційної вигоди від використання імені фізичної особи (псевдоніму) та, відповідно, необхідність отримання захисту прав на таке використання. Чинне законодавство України закріпило право на ім'я у ст.ст. 294–296 Цивільного кодексу України (далі – ЦК України), вказавши, що фізична особа має право: на ім'я, а також його змінити, використовувати у всіх сферах своєї діяльності та дозволяти його використання в літературних та інших творах, крім творів документального характеру, у якості персонажа (дійової особи). У теорії цивільного права проблематика права особи на ім'я (псевдонім) завжди привертала увагу багатьох вчених-цивілістів. Зокрема, вона була предметом дослідження Р. О. Стефанчука, Й. О. Покровського, М. М. Агаркова, В. Л. Суховерхого, З. В. Ромовської, О. П. Сергєєва, Т. А. Фадєєвої, Л. О. Красавчикова, М. М. Малєїної, Л. В. Красицької, М. Л. Нохріної, С. І. Черноченко, Т. В. Дробішевської, О. О. Посикалюка, С. О. Сліпченко, Г. О. Андрощука та інших. Проте предметом даних досліджень був лише або загальнотеоретичний аспект, або перспективи правового регулювання. У даній статті спробуємо проаналізувати особливості правового регулювання права на ім'я фізичної особи (псевдонім) як об'єкта права інтелектуальної власності, його зміст, а також особливості використання та захисту, враховуючи чинне законодавство України та останні наукові напрацювання.

Слід зазначити, що проблема галузевої належності особистих немайнових прав активно була порушена наприкінці XIX – на початку XX століть. Одні вчені-цивілісти, як, наприклад, Д. І. Мейер та К. Д. Кавелін, відстоювали позицію щодо необхідності вилучення особистих немайнових прав із системи цивільного права та віднесення їх до сімейного права, інші ж, зокрема С. В. Пахман, розглядали вищезазначену точку зору як обмежену, вважаючи за необхідне «...включити до складу особистих прав загальне право осіб (*jus personarum*), тобто сукупність позитивних норм, якими визначаються цивільний стан (*status*) приватних осіб, з включенням і станів сімейних»¹. Аналогічної позиції дотримувалися й такі вчені-цивілісти, як Ю. С. Гамбаров, вважаючи, що через свою природу особисті немайнові права безумовно належать до цивільного права, та Й. О. Покровський, який писав: «... одним із перших... аргументів є твердження, що цивільне право є принципово право майнових відносин. Але ми вже бачили, що це твердження є зовсім невірним *petitio principii*: навіть у межах старого цивільного права ми віднаходимо галузі немайнового характеру – насамперед сферу особистих сімейних відносин. Тим більш безпідставним це твердження є для сучасного права з його немайновим правом на ім'я та інші різноманітні «права особистості»². Проте законодавчого відображення віднесення особистих немайнових прав до предмета регулювання цивільного права на той час так і не знайшло. У перші роки радянського періоду в законодавстві до предмета цивільно-правового регулювання також відносили виключно майнові права, що обумовлювалося ідеологічними факторами. Однак ряд радянських вчених дотримувався позиції щодо можливості та необхідності включення особистих немайнових прав, принаймні базисних, до предмета регулювання цивільного права. Серед найбільш ґрунтовних та комплексних досліджень у цьому напрямі можна зазначити праці М. К. Почанського³ та К. А. Флейшиц⁴. Вищевказані наукові розвідки та роботи ряду інших цивілістів, засновані на цих працях, привели до закріплення в Цивільному кодексі УРСР положення щодо регулювання цивільним законодавством майнових та пов'язаних з ними немайнових відносин, а у випадках, що передбачені законом, й інших особистих немайнових відносин. Однак, як справедливо зазначає у своєму дисертаційному дослідженні (яке, зокрема ґрунтувалося і на працях О. О. Красавчикова), присвяченому особистим немайновим правам фізичних осіб, Р. О. Стефанчук навіть така позиція законодавця не припинила дискусії в науці щодо можливості та доціль-

ності включення особистих немайнових відносин до предмета цивільного права та стала підґрунтям для існування трьох основних концепцій щодо визначення місця особистих немайнових прав, яку в своїй праці окреслив О. О. Красавчиков. Сутність даних концепцій зводиться до такого: або цивільне право регулює лише немайнові відносини, безпосередньо пов'язані з майновими (негативна концепція), а всі інші немайнові відносини можуть лише охоронятися цивільним правом, або цивільне право охороняє й регулює всі немайнові відносини (позитивна концепція), або особисті немайнові права, не пов'язані з майновими, являють собою самостійний предмет регулювання (радикальна концепція).

Чинне законодавство України, зокрема ч. 1 ст. 1 ЦК України, відносить особисті немайнові відносини до предмета цивільно-правового регулювання, вважаючи їх повноцінними, рівноправними й самодостатніми. Крім того, такі сучасні вчені-цивілісти, як М. Д. Єгоров та Є. О. Суханов, підтримуючи аналогічну позицію, вважають, що цивільне право повинно включати до свого предмета регулювання немайнові відносини у повному їх обсязі.

Одним із основоположних та найбільш широко законодавчо регламентованих у системі особистих немайнових прав є право на ім'я (псевдонім), яке являє собою суб'єктивне право, що реалізується через правову можливість фізичної особи володіти іменем (псевдонімом), змінювати та використовувати його у всіх сферах своєї діяльності; вимагати від усіх інших осіб утримуватися від протиправного його використання; вирішувати всі питання, пов'язані з його використанням третіми особами⁵. Таким чином, до змісту права на ім'я входять, по-перше, право володіння ім'ям, право на зміну імені, право на використання імені в усіх сферах своєї діяльності тощо, по-друге, право на заборону використання імені фізичної особи без її дозволу, крім випадків, прямо передбачених законом та, по-третє, можливість вирішувати всі питання, пов'язані з його використанням.

Однак, як справедливо зазначає у своєму дослідженні С. О. Сліпченко, правова природа права на ім'я (псевдонім) досі остаточно не визначена, що призводить до різного трактування змісту суб'єктивного права, способів, порядку його здійснення, кваліфікації правовідносин, що виникають із приводу імені фізичної особи, форм, способів та засобів захисту відповідного права. Складна правова природа імені (псевдоніму) фізичної особи стала базисом для висновків таких вчених, як В. А. Дозорцев та О. С. Анікін щодо квазіабсолютності правовідносин із приводу імені фізичної особи, що обґрунтовується можливістю наявності ідентичних за характером суб'єктивних абсолютних прав на один об'єкт, які належать декільком особам. Тим не менше, на наш погляд, позиція С. О. Сліпченко щодо абсолютності права на ім'я через можливість ідентифікації власне імені (псевдоніму) фізичної особи за допомогою додаткових вирахованих ознак видається цілком обґрунтованою та справедливою.

Як вже зазначалося, з розвитком права інтелектуальної власності аспекти регулювання права на ім'я (псевдонім) почали відходити від класичної концепції позитивного регулювання вищезазначеного права, як особистого немайнового права. Слід зауважити, що останнім часом у системі права інтелектуальної власності виокремлюється нова третя група об'єктів – засоби індивідуалізації, функцією яких, на відміну від об'єктів авторського права та об'єктів права промислової власності, є індивідуалізація товару (послуги) або його виробника, до яких традиційно відносять торговельні марки (знаки для товарів і послуг), комерційне найменування та зазначення місця походження товару. Ряд вчених, зокрема А. О. Кодинець, вважає, що до засобів індивідуалізації також можливо віднести й інші позначення, що застосовуються для ідентифікації у сфері цивільних правовідносин, зокрема, ім'я фізичної особи, псевдонім, назву підприємства, найменування держави або регіону, доменне ім'я тощо⁶. Дана позиція повністю вписується в межі радикальної концепції визначення правової природи особистих немайнових прав, відносячи питання регулювання права на ім'я (псевдонім) фізичної особи до предмета регулювання права інтелектуальної власності.

Крім того, на сьогоднішній день судова практика в Україні, Російській Федерації та багатьох західних державах формується, виходячи з того, що право на ім'я (псевдонім) фізичної особи може бути захищено нормами права інтелектуальної власності. Захищати своє ім'я в судовому порядку довелося таким відомим представникам шоу-бізнесу, як Світлана Лобода, Віра Брежнева, Міка Ньютон, Таїсія Повалій, Діма Білан та інші. У більшості випадків суд доходив висновку, що навіть незважаючи на відсутність у артиста зареєстрованої торговельної марки, яка протиставлялася йому (їй) продюсером, який ініціював спір, артист мав право використовувати своє власне ім'я з метою здійснення творчої діяльності та визнавав відповідну реєстрацію торговельної марки недійсною. Найбільш цікавим з точки зору контексту даної статті, на наш погляд, видається спір за право на псевдонім відомої української представниці шоу-бізнесу Таїсії Повалій «Тая», який, як встановив суд, незаконно використовувався вітчизняним виробником ТОВ «Українські макарони» в якості зареєстрованої торговельної марки. При цьому, на відміну від багатьох інших попередніх спорів, де в якості аргументації захисту права на ім'я використовувалася неможливість відчуження особистих немайнових прав від конкретної особистості, з якою такі права безпосередньо пов'язані, в даному разі головним аргументом було те, що ім'я «Тая» на момент реєстрації відповідної торговельної марки було вже широко відомим в Україні саме щодо активної виконавської діяльності Таїсії Повалій (концертні виступи, записи компакт-дисків, аудіокасет тощо). При цьому однією з причин, що дозволила скасувати реєстрацію відповідної торговельної марки, було те, що в рекламі ТОВ «Українські макарони» використовувався слоган «Ми теж гарно співаємо», що дав змогу у проведеному Антимонопольним комітетом соціологічному опитуванню отримати значний відсоток осіб, які пов'язували відповідну макаронну продукцію з відомою співачкою. Слід зазначити, що в якості аргументації позиції ТОВ «Українські макарони» використовувалося те, що як назву для відповідної торговельної марки ними було заявлено ім'я директора їх товариства Таїсії Бухтіярової, яка

багато років пропрацювала у цій галузі й дала для використання свого імені письмову згоду. Таким чином, у даному випадку бачимо, що позиція вчених-цивілістів, які відстоюють точку зору щодо беззаперечного віднесення права на ім'я (псевдонім) лише до особистих немайнових прав, не завжди є правильною. У разі наявності в імені (псевдонімі) фізичної особи ознак об'єкта права інтелектуальної власності його цілком можна віднести до предмета регулювання саме цієї підгалузі цивільного права. При цьому, як бачимо з вищезазначеного прикладу судової практики, для цього навіть немає необхідності реєструвати відповідне ім'я (псевдонім) у якості торговельної марки.

Проаналізуємо, у яких випадках ім'я фізичної особи можливо кваліфікувати у якості об'єкта права інтелектуальної власності. Виходячи з того, що в широкому розумінні інтелектуальну власність визначають як закріплене законом тимчасове виключне право, а також особисті немайнові права авторів на результат інтелектуальної діяльності або засоби індивідуалізації, можна дійти висновку, що основними ознаками об'єкта права інтелектуальної власності є виключність прав та наявність немайнових прав стосовно такого об'єкта. Так, наприклад, В. О. Дзера вважає право інтелектуальної власності як право особи на результати творчої інтелектуальної діяльності або інший об'єкт права інтелектуальної власності, визначений законом, та зазначає серед його ознак обмеженість строку правової охорони об'єкта права інтелектуальної власності та невіддільність особистих немайнових прав від особи творця об'єкта права інтелектуальної власності⁷. Слід зазначити, що ім'я фізичної особи (псевдонім) у разі його використання з комерційною метою (для отримання прибутку), безумовно, є виключним, оскільки у разі використання іншими особами аналогічного імені створює перешкоди для його власника, обмежуючи можливості отримання доходу та створюючи негативну репутацію, а також передумови для недобросовісної конкуренції. З метою уникнення можливих конфліктів воно може бути закріплено лише за однією особою, з якою відповідне ім'я пов'язується у більшості споживачів товарів, що виробляються, або послуг, які надаються власником такого імені. Крім того, безумовно, власник імені має певні особисті немайнові права на своє ім'я, як-то: використовувати його у всіх сферах своєї діяльності, дозволяти його використання іншим особам та забороняти його використання без дозволу власника. Вважаємо, що його можна віднести до групи об'єктів права інтелектуальної власності, яка називається засобами індивідуалізації, оскільки ім'я фізичної особи (псевдонім) дає змогу індивідуалізувати його власника з метою маркетингового просування товарів, що ним виробляються, або послуг, що ним надаються. Воно є виключним правом, що може законно використовуватися лише однією особою та складається з особистих немайнових прав щодо володіння, використання відповідного права правовласником та можливості обмеження ним протизаконного використання відповідного об'єкта.

Однак постає питання, чи завжди ім'я (псевдонім) слід сприймати у якості об'єкта права інтелектуальної власності. На наш погляд, така кваліфікація імені доцільна, як і для багатьох інших об'єктів права інтелектуальної власності, лише у випадку його комерціалізації, тобто використання з метою отримання прибутку. Так, якщо у прецеденті з Таїсією Пovalією реєстрація торговельної марки «Тая» суттєво обмежувала просування її творчої діяльності, спричиняючи певні збитки та створюючи певний негативний імідж, то у потенційному випадку використання псевдоніму «Сидорич» громадянина Петрова Івана Сидоровича, який працює двірником у селі Нижні Сірогози Херсонської області виробником м'ясопродуктів з Вінниччини, який зареєстрував торговельну марку «Сидорич», навряд чи можливий конфлікт інтересів, що пояснюється відсутністю комерційного інтересу у громадянина Петрова в сфері виробництва м'яса. А тому в цьому випадку псевдонім «Сидорич» не буде виступати у якості об'єкта права інтелектуальної власності. Тим не менше, і у цьому разі можливий захист права на ім'я громадянина Петрова через механізми захисту особистих немайнових прав, передбачених чинним законодавством у сфері цивільного права.

Що ж стосується захисту прав на ім'я (псевдонім) фізичної особи у випадку його використання у якості об'єкта права інтелектуальної власності, вважаємо за доцільне законодавчо закріпити можливість використання деяких способів та засобів захисту, які використовуються для захисту прав на інші види об'єктів права інтелектуальної власності з відмежуванням особливостей, притаманних виключно цьому об'єкту. Так, на наш погляд, слід урегулювати відсутність обов'язкової вимоги реєстрації імені (псевдоніму) фізичної особи у якості об'єкта права інтелектуальної власності, передбачивши можливість такої реєстрації за бажанням правовласника. Також доцільно передбачити можливість захисту права на ім'я в адміністративному порядку, в тому числі використовуючи механізми захисту за допомогою Державної служби інтелектуальної власності, органів внутрішніх справ, прокуратури тощо. Серед способів захисту права інтелектуальної власності на ім'я (псевдонім) можна назвати способи, передбачені п. 2 ст. 16 ЦК України, а саме: визнання права (тобто певного конкретного права щодо імені (псевдоніму), наприклад, права на ім'я за певною особою), визнання договору недійсним (наприклад, договору на використання псевдоніму), припинення дії, яка порушує право (наприклад, припинення використання імені без дозволу правовласника), відновлення положення, яке існувало до порушення права, примусове виконання обов'язків у натурі (наприклад, виплата за використання псевдоніму), зміна правовідносин (наприклад, зміна умов договору на використання псевдоніму), припинення правовідносин (наприклад, припинення дії договору на використання псевдоніму), відшкодування збитків та інші способи відшкодування майнової шкоди (наприклад, відшкодування збитків, спричинених порушенням права на ім'я (псевдонім)), відшкодування моральної (немайнової) шкоди, визнання незаконними рішення, дії або бездіяльності органа державної влади. Безумовно, як і щодо більшості об'єктів права інтелектуальної власності, найбільш ефективним та розповсюдженим є випадок захисту майнових прав, що впливають із використання імені (псевдоніму), а саме: права на використання імені (псевдоніму), виключне право дозво-

ляти його використання та виключне право забороняти його неправомірне використання. Залежно від характеру відносин між правовласником та стороною, що так чи інакше порушує його права, спір щодо захисту прав на ім'я (псевдонім) з урахуванням особливостей підвідомчості та підсудності, передбачених процесуальним законодавством, може розглядатися в суді загальної юрисдикції або в господарському суді.

Таким чином, підсумовуючи вищевикладене, зазначимо, що ім'я фізичної особи (псевдонім) залежно від характеру правовідносин щодо його використання може виступати як у якості особистого немайнового права, так і у якості окремого об'єкта права інтелектуальної власності. Ім'я фізичної особи (псевдонім) може виступати об'єктом права інтелектуальної власності за умови його комерціалізації, тобто можливості отримання прибутку від використання відповідного об'єкта. Ім'я фізичної особи (псевдонім), як об'єкт права інтелектуальної власності, можна визначити як сукупність правомочностей щодо права володіння особою ім'ям (псевдонімом), виключного права його використання правовласником, права забороняти незаконне його використання, тобто використання без дозволу правовласника або всупереч його інтересам. На жаль, на сьогоднішній день наукового співтовариства немає єдиної позиції щодо визнання імені фізичної особи (псевдоніму) об'єктом права інтелектуальної власності, що, безумовно, не сприяє ані розвитку теоретичного регулювання відповідних питань, ані розвитку такої підгалузі цивільного права, як право інтелектуальної власності. Також відповідні правовідносини жодним чином не урегульовані чинним законодавством України, що також ускладнює захист прав на ім'я фізичної особи (псевдонім) у відносинах інтелектуальної власності. Вважаємо, що нині досить актуальним є питання подальшого поглибленого теоретичного дослідження імені фізичної особи (псевдоніму) у якості об'єкта права інтелектуальної власності та прийняття законодавчого акта, яким буде врегульовано питання щодо використання та захисту імені фізичної особи (псевдоніму) у якості об'єкта права інтелектуальної власності, умов його реєстрації, особливостей використання та захисту прав на відповідний об'єкт, особливостей припинення прав на ім'я фізичної особи (псевдонім).

¹ Пахманъ С. Къ вопросу о предметѣ и системѣ Русскаго гражданскаго уложенія // Журналъ гражданскаго и уголовного права. – 1882. – Книга восьмая. – Ноябрь. – С. 193–222.

² Покровский И. А. Основные проблемы гражданского права (по изданию 1917 г.). – М.: Статут, 1998. – 353 с.

³ Почанский М. К. Личные неимущественные права граждан СССР: Дис. ... канд. юрид. наук: 12.712. – М., 1939. – 163 с.

⁴ Флейшиц Е. А. Личные права граждан в гражданском праве Союза ССР и капиталистических стран. Учёные труды Всесоюзного института юридических наук НКЮ СССР. – Вып. VI. – М.: Юрид. изд-во НКЮ СССР, 1941. – 207 с.

⁵ Сліпченко С. О. Щодо абсолютності права на ім'я фізичної особи [Текст] / С. О. Сліпченко // Юрист України, 2012. – № 1–2 (18–19). – С. 41–45.

⁶ Кодинець А. О. Право на засоби індивідуалізації учасників цивільного обороту, товарів та послуг. Монографія – К., ВПЦ Київський університет, 2007. – 312 с.

⁷ Цивільне право України: Підручник: У 2-х кн. / О. В. Дзера (кер. авт. кол.), Д. В. Боброва, А. С. Довгерт та ін.; За ред. О. В. Дзери, Н. С. Кузнєцової. – 3-е вид., допов. і перероб. – К.: Юрінком Інтер, 2010. – Кн. 1. – 976 с.

Резюме

Мороз В. П. Право на ім'я фізичної особи (псевдонім) як об'єкт права інтелектуальної власності.

У статті висвітлюються актуальні проблеми правового регулювання випадків набуття правом на ім'я або псевдонім, що є особистим немайновим правом, розрізняльної здатності щодо певних товарів або послуг та можливості віднесення його в такому випадку до нетрадиційних об'єктів права інтелектуальної власності (засобів індивідуалізації). Проаналізовано аспекти набуття прав на такий об'єкт права інтелектуальної власності, його використання і охорони прав на нього, захисту і припинення відповідних прав.

Ключові слова: право на ім'я, псевдонім, право інтелектуальної власності, засіб індивідуалізації, особисте немайнове право.

Резюме

Мороз В. П. Право на имя физического лица (псевдоним) как объект права интеллектуальной собственности.

В статье освещаются актуальные проблемы правового регулирования случаев приобретения правом на имя или псевдоним, являющимся личным неимущественным правом, различительной способности в отношении определенных товаров или услуг и возможности отнесения его в таком случае к нетрадиционным объектам права интеллектуальной собственности (средствам индивидуализации). Проанализированы аспекты приобретения прав на такой объект права интеллектуальной собственности, его использования и охраны прав на него, защиты и прекращения соответствующих прав.

Ключевые слова: право на имя, псевдоним, право интеллектуальной собственности, средство индивидуализации, личное неимущественное право.

Summary

Moroz V. Right to a name (stage-name) as the object of the intellectual property law.

The article actual problem of legal regulation cases of obtention by the right to a name or a stage-name that is known as the personal nonproperty right distinctive character in relation of certain goods and services and the possibility to consider it in such a case as the untraditional intellectual property object (means of individualization) is analyzed. The aspects of purchasing rights for such intellectual property object, exercising of such rights and their protection, defending and termination of such rights are shown.

Key words: right to a name, stage-name, intellectual property law, mean of individualization, personal nonproperty right.

Отримано 24.03.2014